

Essenbækaarbogen.

Af Sigvard Preben Skov.

En vigtig gruppe blandt de middelalderlige kilder er aarbøgerne. Oprindelig tænkte man sig, at de var blevet til ved, at man rundt i landets klostre, aar for aar, førte bog over de store og smaa begivenheder, man erfarede. Saa simpelt er forholdet imidlertid ikke. Man blev klar over, at der var et kildeforhold mellem de forskellige aarbøger, at de har skrevet af hos hinanden, og man forsøgte da at opstille en fælles stamtavle med een oprindelig aarbog som grundlag for alle de følgende¹⁾. Denne teori blev kraftigt imødegaaet, bl. a. af Kr. Erslev, men er nu, ialtfald for de udenrigske noters vedkommende, genoptaget af den svenske forsker Sture Bolin²⁾. At aarbøgerne — for de allerflestes vedkommende — er skrevet af enkeltmænd, og altsaa aarbogsskrivningen blot er en særlig genre indenfor den historiske litteratur, er overbevisende hævdet af Erik Arup³⁾. Rundt om i landet har der siddet historisk interesserede mænd, som har skrevet saa meget af deres samtids historie, som de kunde overse, og har saa givet deres skildring dybere perspektiv ved at tilføje bagud, hvad de har kunnet oplyse af andre kilder, som regel ældre aarbøger; følgelig vil det være

¹⁾ De to tyske værker, Usinger: *Die dänischen Annalen* (1861) og Schäfer: *Dänische Annalen* (1872).

²⁾ Sture Bolin: *Nordens äldsta historieforskning* (1931).

³⁾ *Hist. Tidsskr.*, 9. Række, 2. Bind, p. 372 f.

muligt udfra selve aarbogen at give en karakteristik af dens forfatter, og det er det, der her skal forsøges for Essenbækaarbogens¹⁾ vedkommende.

Aarbogen nævner ikke selv, hvor den hører hjemme, men af de talrige lokale efterretninger slutter man²⁾, at den er blevet til i det ellers ret ubekendte Essenbæk kloster syd for Randers fjord.

Aarbogen beretter:

1151 Der stod et slag ved Viborg. Stig Hvide, Essenbæk klostres grundlægger, blev dræbt.

1179 Essenbæk klostres flytning.

Desuden findes der en række notitser angaaende jyske forhold, især stiftsstaden Aarhus. Der berettes om bispeskifter 1215, 1240, 1263, 1272, 1288, 1306 og 1310, der mangler saaledes kun de to bispeskifter 1224 og 1274. De øvrige bisper omtales mere tilfældigt, bisp Niels af Viborgs død nævnes 1267, men han var da ogsaa, som kongens kansler, en betydelig politisk personlighed. Om den nærliggende Randers by berettes, at den brændte 1244 og 1262. Ogsaa flere andre notitser har særlig tilknytning til Jylland, især i aarbogens slutning, hvor de fredløse og bonderejsningerne i begyndelsen af det 14. aarhundrede omtales. Noget afgørende bevis for, at aarbogen er blevet til i Essenbæk kloster, kan ikke føres; tanken er udkastet paa en tid, da man saa vidt muligt vilde henføre enhver aarvog til et kloster, paa den anden side er der næppe

¹⁾ Annales Danici ed. Ellen Jørgensen (1920), p. 144—148. Brudstykker er oversat af J. Olrik i Valdemar Sejrs Sønner (1906—08) og af Ellen Jørgensen i Erik Klipping og hans Sønner (1927).

²⁾ Først hævdet af Langebek i Script. Rer. Dan. II, p. 520, derefter af Usinger (anf. værk, p. 86) og Schäfer (anf. værk, p. 50).

heller noget, der strider mod antagelsen, ialtfald hører aarbogen hjemme paa Djursland.

Aarbogen spænder over tiden 1020—1323. Som kilde for den ældre historie er benyttet Rydaarbogen¹⁾, der har været udgangspunkt for flere nye aarbøger. Fra 1260'erne lader sig ikke paavise nogen kilde, hvad der findes af selvstændige tilføjelser før dette aar er de nævnte lokale efterretninger samt en enkelt interessant oplysning: udarbejdelsen af det danske breviarium 1187, et led i Absalons kirkelige enhedsbestræbelser. Hvor denne notits stammer fra, kan der kun gisnes om, maaske har klostrets breviar baaret dette aarstal. Denne og flere andre kirkelige notitser kunde tyde paa, at forfatteren har været gejstlig, hvad der godt nok stemmer med at henhøre aarbogen til Essenbæk kloster; men, som det senere skal paavises, er han alt andet end gejstlig i sit syn paa de politiske foreteelser, erkebisperstridighederne omtales saaledes meget nøgternt og kortfattet. Om Jacob Erlandsen nævnes hans fængsling 1259, hans frigivelse aaret efter og kardinal Guidos komme til landet 1266. Om striden med Jens Grand faar vi kun at vide, at han fængsledes 1294, ligesom kun det virkeligt overholdte interdikt 1299 nævnes. Har forfatteren skrevet i Essenbæk kloster, har han heller ikke haft nogen interesse i at gøre meget ud af stridighederne, da benediktinerne i disse stod paa kongens side mod erkebispen.

Forfatteren søger stadig at sætte begivenhederne i relation til den store verdens kronologi ved en gennemført paveliste, han er desuden en af de faa aarbogsforfattere, der har udenrigspolitiske efterretninger, udover hvad der kunde hentes fra en anglo-nor-

¹⁾ Muligvis er ogsaa Lundearbogen benyttet, jvfr. Ellen Jørgensens indledning i Ann. Dan., p. 26.

mannisk annal til 1130, som danner grundlaget for de fremmede efterretninger i danske aarbøger¹⁾, og som ogsaa gennem Rydaarbogen er kilde for vor aarbog. De store ordensstiftelser nævnes:

- 1020 Cluniacenserordenen²⁾.
- 1084 Cartheuserordenen.
- 1099 Cistercienserordenen.
- 1115 Clairvauxklostret grundlægges.
- 1120 Præmonstratenserordenen.
- 1190 Prædikeordenen.
- 1197 Trefoldighedsordenen.
- 1200 De smaa brødres orden.

Om kampene i det hellige land:

- 1187 Hedningerne erobrede Jerusalem.
- 1220 Jerusalem og det hellige land generobredes af de kristne.
- 1229 Jerusalem erobredes fra hedningerne.
- 1240 Jerusalem og det hellige land erobredes af hedningerne.

Om forholdene i Tyskland:

- 1208 Kejser Filip blev dræbt. Otto blev kejser.
- 1251 Den tidligere kejser Frederik døde. Kong Ludvig af Frankrig blev fanget.
- 1256 Kong Vilhelm af Sachsen blev dræbt.

Af andre kirkelige forhold nævnes, naar kirkens store mænd dør, klosterstiftelser i nabolandene, late-

¹⁾ Ellen Jørgensen i *Annales Danici*, p. 6. Tanken er nærmere udformet af Sture Bolin i det nævnte værk om Nordens ældste historieforskning.

²⁾ Det de la Gardie'ske hdskr. (i *Ann. Dan.* betegnet som D) har 520 (DXX) i stedet for 1020 (MXX). Begge er rimeligvis forkerte afskrifter af det rigtige aarstal 910 (CMX).

rankonciliet 1215, Lyon 1245, den store aflad i Rom 1300 og pave Clemens kirkemøde 1311.

Af hans beretninger om de indre forhold fæster opmærksomheden sig naturligvis mest om tiden ca. 1262 til 1323, aarbogens originale parti, omfattende Erik 5's og Erik 6's tidsalder. Forfatteren tegner her billedet af et samfund i forfald, konge og ærkebisp strides, letsindig krigspolitik, tunge skatter, bondeoprør og usikker retstilstand, tydeligt karakteriseret af den dramatiske begivenhed i Hvidbjerg kirke 1266, hvor herremanden Jens Glob dræbte bisp Eloff af Børglum.

Forfatteren er storbonde — eller har interesser fælt med bønderne — og som bonde klager han over de daarlige tider, over kvægpesten 1230, 1281 og 1300, de hærgende storme 1237 og 1268, de daglige regnskyl i 1315, de strenge vintre i 1306, i 1322 endog helt ud paa foråret, og i 1323 saa streng, at folk færedes til hest over isen. Hertil kommer saa nordmændenes hærgninger: 1284 Skagen, 1285 Horsens og 1290 Langeland. Tyskerne brænder 1247 Odense, samme aar karakteriseres den almindelige tilstand med de sørgelige ord: der var almindelig krig i Danmark. Af den kostbare udenrigspolitik ser han kun de tunge skattebyrder:

1316 Leding opbødes til Stralsund. En mark sølv af hver plov.

1317 Adelen giver tiende af deres gods¹⁾.

1318 En halv mark sølv gives til kongen af hver plov.

Endelig var der farsoter 1230 og 1305 samt hun-

¹⁾ Denne notits kunde tyde paa, at forfatteren ikke er gejstlig, da nemlig ogsaa gejstligheden, hvad han ikke anfører, maatte betale denne ekstraskat.

gersnød 1283 og 1319, og et vidnesbyrd om møntfor-ringelsen, der nu tager sin begyndelse, har vi i noten 1306: 6 skæpper Rug kostede 6 ørtug. Det er ikke noget under, at saa mange og tunge ulykker maa indvarsles med jordskælv, solformørkelser og tilsyne-komst af drager og andre mærkelige tegn paa himlen.

Som forfatteren er bonde i sine betragtninger over det ugunstige vejr og de tunge skatter, er han det ogsaa politisk. Rydaarbogens aristokratisk-foragtelige: Kothkarlæ waræ allæ gallnæ meth kyluær, optegner han som et nederlag 1258. Hans uddrag af Rydaarbogen viser stadig den samme interesse for bønderne og forbigaaelse eller kort omtale af de for bønderne saa tyngende krigsbegivenheder, som den efter gloire tørstende Rydaarbog tværtimod er ivrig for at fremhæve. Bonde- og herremandsoppositionen i Jylland i 1314 havde derfor hans tilslutning, det viser sig da ogsaa, at af 1320-haandfæstningen har han kun bidt mærke i bestemmelsen om nedrivningen af den forhadte tvangsborg, Kalø. Den herremandsopposition, der var gaaet med bønderne 1313—14, og som satte deres krav igennem i 1320, var nært forbundne med de fredløse, og kun ud fra den nævnte hypotese, at forfatteren var forbundet med disse kredse, forstaas den ringe omtale de fredløse faar i den ellers af ulykker opfyldte aarbog; men hans formodede hjemsted, Essenbæk kloster, var jo ogsaa grundet af Stig Hvide, og maaske bestod endnu en forbindelse mellem klostret og slægten. Der nævnes kun kongens drab 1286, Stig Andersens flugt aaret efter, opførelsen af borgen paa Hjælm 1290 og hans død 1293, samt vaabenhvilen 1295 (Hindsgavlforliget), ikke et ord om dommen og ikke et ord om de hærgninger, som vi ellers af andre

kilder ved var en plage paa linie med uaar og tunge skatter.

I sin skildring af Erik 6's regering som en eneste stor samling ulykker adskiller aarbogsforfatteren sig stærkt fra den jyde, der i aaret 1329 skrev det skønne klagedigt over Danmarks tilstand, den poetiske programerklæring for det jyske væbnerparti¹⁾; heri betegnes kong Erik som »Valdemars efterligner« paa grund af den udenrigspolitik, som aarbogsforfatteren har vist os reversen af, de altfor tunge skatter.

Med temmelig sikre træk synes aarbogens forfatter nu at kunne tegnes, storbonden, der maaske er traadt i kirkens tjeneste — hvad der var saare almindeligt for adelens yngre sønner — af hans interesser er de politiske og de landbrugsmæssige de stærkeste. Politisk er han tilhænger af oppositionen 1314 og 1320, han er tilhænger af en fredspolitik baade udadtil og i forholdet mellem stat og kirke, han er ganske unational, det er betegnende, at han omhyggeligt har undgaaet alt, hvad der var i Rydaarbogen af chauvinisme, nærmere staar han Jyske krønike, omend han bedømmer Erik 6 mere nøgternt end denne. Vil man nu spørge, om det billede, aarbogen giver, ikke er for mørkt, maa man svare udfra vort kendskab til andre kilder, at det er det næppe, det vil være vanskeligt at overbevise nogen, og særlig da en bonde som forfatteren her, om nytten af de nordtyske krigsbegivenheder, og den dyd, som kongen berømmes for i Jyske krønike²⁾ og i indskriften paa sin grav³⁾, nemlig retfærdighed, havde aarbogsforfatteren, der ialtfald kendte

¹⁾ Arup i Aarb. f. n. Oldk. 1926.

²⁾ *Scriptores Minores* I, p. 448.

³⁾ *Epithaphia Erics regis et Ingeburgis reginae. Script. Min. II*, p. 89.

dommene over oppositionens førere i 1341, vel ikke set altfor mange eksempler paa.

Stilen er som i de fleste aarbøger tør og knap, næsten lakonisk. 1281 Kvægpest. 1305 Farsot, kortere kan det ikke siges. Bestemmelserne af pavernes regeringstid udtrykkes f. ex. saaledes ved en paves tiltræden: 1145 Pave Lucius II's to aar; baade notitsen om hans tiltræden og død er saaledes trængt sammen i een notits, der ikke engang er udformet som sætning; det samme træk findes i Rydaarbogens paverække, men denne aarbogs pathetiske stil har ellers ikke paavirket Essenbækaarbogens ganske ulidenskabelige udtryksmaade.

Af senere historikere er aarbogen blevet benyttet af Peder Olsen, Henrik Smith og Huitfeldt, ligesom den ogsaa har været blandt de krøniker, som Niels Jonsen »med megen møje«¹⁾ benyttede ved udarbejdelsen af erkebispekrøniken.

Om aarbogens kildeværdi skal der, foruden det allerede sagte, kun nævnes, at der for den ældre tid findes enkelte sjuskefejl, men at den for det sidste og selvstændige parti maa regnes for en samtidig og paalidelig kilde, som vel ikke giver noget særlig nyt, men som alligevel paakalder sig en vis interesse ved studiet af den middelalderlige historiske litteratur, den er, som Ellen Jørgensen udtrykker det²⁾, »i al sin Faamæltthed en meget sigende Beretning«.

¹⁾ Chronica archiepiscoporum Lundensium. Script. Min. II, p. 106.

²⁾ Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800 (1931), p. 13.